

Danutė KRIŠTOPAITĖ

TARNYSTĖ LIETUVIŠKAI KNYGAI

MININT ALEKSANDRO ŽIRGULIO 25-ĄSIAS MIRTIES METINES

Publikacija skirta Aleksandro ŽIRGULIO (1909–1986), neeilinio kultūros žmogaus, šviesios asmenybės, ilgamečio „Vagos“ leidyklos redaktoriaus, lietuvių literatūros klasikų tominių bei daugiatomių leidinių parengėjo ir vertėjo, atminimui. Šiems prasmingiems darbams jis atidavė keturis savo gyvenimo dešimtmečius ir paliko neišdildomus pėdsakus lietuvių kultūroje.

SERVING LITHUANIAN BOOK.
IN MEMORIAM ALEKSANDRAS ŽIRGULYS'
25TH DEATH ANNIVERSARY

Publication by the translator and folklorist Danutė KRIŠTOPAITĖ is dedicated to the memory of Aleksandras ŽIRGULYS (1909–1986), an uncommon man, enlightened person, long-term editor of "Vaga" publishing house. He prepared and translated classics of Lithuanian literature – volumes and multi-volumes. He gave four decades of his life to this meaningful work and left indelible traces in Lithuanian culture.

Aleksandras Žirgulyš. Kėdainiai, 1927.
Žirgulių šeimos archyvo nuotrauka

Prisimenu tą vyresnįjį kolegą nuo 1960-ųjų pradžios, kai baigusi aspirantūrą ėmiau dirbti Valstybinėje grožinės literatūros leidykloje (nuo 1964 metų „Vaga“) jaunesniąja redaktore. Mane iškart patraukė pusamžis, aukštas, malonaus ir atviro veido, kiek linktelėjusiais pečiais kolega, sudarantis rimto ir kuklaus žmogaus išpūdį. Tai buvo vyresnysis redaktorius Aleksandras Žirgulyš, prieškarinio universitetinio išsimokslinimo žmogus, atstovavęs ano meto akademinio išsilavinimo socialiniam sluoksniui, vienas tų, kurie, po Antrojo pasaulinio karo likę Lietuvoje, dirbo antrosios sovietų okupacijos sąlygomis, varė platų leidybinio bei kultūrinio darbo barą. Tai buvo pagrindinis jo gyvenimo tikslas, kurį siekė įgyvendinti esant gana nepalankiai politinei konjunktūrai. Ko gero, taip turbūt lėmė dangus, kad tolesnis mano darbas leidykloje artimai siejosi su šiuo vyresniuoju kolega. Per netrumpus bendravimo metus patyriau, jog tai buvo kaip reta kukli, išmintinga, plataus akiračio, tolerantiška, geranoriška asmenybė, *laisvas* žmogus, nepaisant didelių sovietinės valdžios suvaržymų, apsisprendęs atiduoti jėgas tam, kas, jo įsitikinimu, atrodė svarbiausia. Aleksandro Žirgulyš biografią panaši į ne vieno prieškarinio lietuvių inteligento biografią. Gimė 1909 metų gegužės 28 dieną Liepojoje. Mokėsi Kėdainių gimnazijoje, kur lietuvių kalbą dėstė Juozas Paukštelis, tada dar jaunas rašytojas, bet mokėjęs uždegti mokinius meile literatūrai. Žirgulyš autobiografijoje prisimena: „Nepaprastą išpūdį padarė visiems pirmoji jo pamoka 1926 metų rudenį. Kvapą sulaikę sekėme naujojo mokytojo žodžius, kai jis į mus, dar neapsiplunksnavusius jaunuolius, kreipėsi Adomo Mickevičiaus žodžiais: „Siek ten, kur vyzdis nepasiekia, laužk tai, ko protas nepajėgia“, – ir visą pamoką labai gražiai, pakiliai komentavo „Odę jaunystei“. Taip apie literatūrą mums niekas nebuvo kalbėjęs“ (Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos. – Vilnius: Vaga, 1998, p. 834).

Mokytojo paskatintas ne tik penketu, bet ir „pagiriamuoju žodžiu“, įrašytu šalia pažymio, Aleksandras netikėtai tapo „klasės literatu“ ir tuo pagarsėjo visoje gimnazijoje. Gavęs brandos atestatą, ilgai nesvarstė, ką studijuoti. Pasirinko tą fakultetą, kur lietuvių literatūrą dėstė Vincas Mykolaitis-Putinas, t. y. Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos ir filosofijos fakultetą, jį ir baigė 1937 metais. Kaip daugumą to meto lituanistų, tolesnis kelias vedė į mokyklą. 1935–1945 metais mokytojavo Šakiuose, Kybartuose, Kaune, Panevėžyje, Kėdainiuose.

Mokydamasis gimnazijoje Aleksandras Žirgulyš augo ir brendo kaip literatas, įgijo pirmąją stilingo sakinio pajautimą. Būdamas paskutinėje klasėje skaitė literatūros

žurnalus – „Vaivorykštė“, „Skaitymus“, „Barą“, „Gaires“, „Pradus ir žygius“, „Rytą“, ypač kritiką ir literatūros istorijos straipsnius, iš kurių labiausiai vertino Vinco Mykolaičio-Putino parašytuosius (ten pat, p. 824–825). Galbūt toks apsiskaitymas, kalbos stiliaus nuovoka, be to, ir literatūriniai gebėjimai jį atvedė į Vinco Mykolaičio-Putino redaguojamo „Židinio“ žurnalo redakciją. Čia, būdamas jauniausias, tik studentas, iš pradžių atliko pasiuntinuko pareigas, skaitė korektūras, vėliau taisė kalbą, turėjo stebėti akademinį gyvenimą ir apie tai parašyti į „Židinį“ (ten pat, p. 827).

Dešimtmetį trukęs mokytojo darbas, palyginti ribotas, o sovietmečiu ir idealizuotas, Aleksandriui Žirguliui buvo ne prie širdies. Tad 1946 metais jis perėjo į Valstybinę grožinės literatūros leidyklą, tarsi nujausdamas, kad jo pasirinktoji įstaiga ateityje išaugs į reikšmingą kultūros židinį, leisiantį lietuvių literatūros klasikų tominius raštus, savo meto rašytojų knygas, solidžius dailės albumus. Tiesa, knygų leidybos sąlygos, lyginant su dabartinėmis, tada buvo kur kas sunkesnės: rankraščiai spaustuviėje renkami rankiniu būdu, knygų išleidimas užtrukdavo, darbuotojų atlyginimai bei honorarai menki. Tačiau tik prie redaktoriaus stalo Žirgulis jautėsi gyvenęs visavertį gyvenimą.

Igyvendindamas užsibrėžtą tikslą, stengėsi būti ne vien redaktorius. Vos spėjęs apšilti leidykloje, entuziastingai ėmėsi lietuvių literatūros klasikų tominių raštų rengimo, lietuvių kultūroje buvo šio darbo pradininkas. Beje, pats juos ir redagavo. Gyvendamas ir dirbdamas Kaune (ten buvo leidyklos gamybos skyrius, korektorės, darbavosi verstinės literatūros redaktorius ir vertėjas Vytautas Petrauskas, Aleksandro Žirgolio amžininkas bei jo bendramintis), prisikrovęs portfeli rankraščių ar korektūrų, nuolat važinėjo į Vilnių pas vyriausiąjį redaktorių Jurgį Tornau, o vėliau pas kitus, pas direktorių Joną Čekį į posėdžius (kuriuose buvo svarstomi leidyklos planai ar kitokie klausimai) visada su galvoje kirbančiais naujais sumanymais, ypač dėl kultūros palikimo leidybos. Parengė Žemaitės, Vaižganto, Lazdynų Pelėdos, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Mikalojaus Katkaus, Vinco Mykolaičio-Putino tominius ar daugiatomius raštus. Cenzūros sąlygomis įgyvendinti tokius užmojus buvo ne taip paprasta, kartais net gana rizikinga. Atrinkti kūrinius reikėjo labai apdairiai, kad nenukentėtų autorius, be to, buvo būtina juos deramai pateikti skaitytojams. Kadangi raštus aprobuodavo redakcinė komisija, kurioje dalyvaudavo ir vienas ideologinis šulas, sakysim, kaip Romas Šarmaitis ar kiti, kartais prirėkdavo nemažo sumanumo tiems „draugams“ pergudrauti. Šiuo atžvilgiu Žirguliui sumanumo netrūko. Kartą šelmiškai šypsodamas pasipasakojo apie vieną savo gudybių: komisijai reikalaujant išimti iš rankraščio kokį „ydingą“ kūrinių, jis patylom įterpiąs kitą... ir nė šuva nesuloja. Taip daryti mokė ir mane.

Galvojant apie nuoseklesnį – mokslinį – raštų leidimą, kilo „Lituanistikos bibliotekos“ sumanymas, kuriam leidyklos vadovybė neprieštaravo. 1966 metais pradėta leisti seriją sudarė senosios lietuvių literatūros, etnografijos, kalbotyros, kultūros istorijos knygos, parengtos moksliniais pagrindais. Šiam darbui pasitelkta nemažai kvalifikuotų specialistų. Iki 1998 metų išėjo 33 knygos. Pirmiausia išleista Martyno Mažvydo „Pirmoji lietuviška knyga“.

„Židinio“ redakcija. Iš kairės: Pranas Mantvydas, Vincas Mykolaitis-Putinas, Stasys Šalkauskis, Aleksandras Žirgulis, Simas Zareckas. 1932. Žirgulių šeimos archyvo nuotrauka

Ne vienerius metus Aleksandriui Žirguliui nedavė ramybės vienas didžiausių norų – išleisti savo profesoriaus ir autoriaus Vinco Mykolaičio-Putino akademinis raštus. Apie tai iš jo lūpų esu girdėjusi ne kartą. Jau gyvenimo pabaigoje apie jų būtinybę pavyko įtikinti kiek liberalesnį vyriausiąjį redaktorių Juozą Stepšį. Numatyta išleisti trylika tomų. Net ir mane prikaltino parengti VII (vertimų) tomą. Tas sumanymas tarsi apvainikavo įvairiapusę leidybinę Žirgolio veiklą. Jam mirus šių raštų leidyba pernelyg užsitęsė. Atkurtos Lietuvos nepriklausomybės pradžioje reorganizavus „Vagą“, dar ir dabar ne visi tomai išleisti, nors sumanyta prieš gerą ketvirtį amžiaus.

Viena minimos Aleksandro Žirgolio veiklos sričių buvo ir vertimai, praturtinę mūsų verstinę literatūrą daugiausia latvių klasikų kūrinių: Viliaus Lacio „Į naują krantą“ (1953), „Žvejo sūnus“ (1956), Reinio ir Mafiso Kaudzīčiū „Matininkų laikai“ (1963), Jānio Jaunsudrabiņio „Baltoji knyga“ (1959), „Aija“ (1969), Andrejo Upīčio „Praeities šešėliai“ (1958), „Paskutinis lašas“ (1966), Rūdolfo Blaumanio „Vyndrezėse greit vestuvės“ (1969), Annos Brigaderės, Jānio Kalniņio ir kitų autorių kūriniai. Iš rusų kalbos išvertė Konstantino Simonovo romanus „Gyvieji ir mirusieji“ (1962), „Kareivių niekas negimsta“ (1965). Daugumą jų esu perskaičiūsi, o „Matininkų laikus“ ir „Baltąją knygą“ – net du kartus. Patiko šių knygų turinys, gyva, žodinga ir sklandi kalba, perteiktas rašytojų stilius. Beje, sovietiniu laikotarpiu ne vienam redaktoriui vertimai buvo ne tik pomėgis, bet ir šioks toks pajamų šaltinis, priedas prie nedidelio atlyginimo.

Nors ir dirbantis Kaune (į Vilnių persikėlė daug vėliau), mums šis vyresnysis kolega buvo savas žmogus. Pasirodęs leidykloje su kitais bendradarbiais maloniai pasiūnekučiuodavo ir prirėkus dalykinės paramos noriai padėdavo. Man pačiai ne kartą yra pagelbėjęs: pirmaisiais darbo metais redaguojant literatūros palikimo rankraščius (Jono Mačio-Kėkšto, Lazdynų Pelėdos) ir vėliau, ypač rengiant Jono Basanavičiaus „Rinktinius raštus“ („Lituanistikos biblioteka“). Į tavo atliktą darbą įsigilindavo, kartais rankraštį skaitydavo du kartus, kaip, sakysim, didelės apimties Basanavičiaus

Aleksandras Žirgulytis. Kaunas, Ažuolynas. 1964.
Žirgulių šeimos archyvo nuotrauka

komentarus, ir viską išsamiai aptardavo. Džiaugdavosi pavykusia tavo knyga, paskatindavo geru žodžiu. Štai kad ir gavęs mano verstą Valentino Rasputino „Gyvenk ir neužmiršk. Paskutinė valanda“, taip įvertino manąsias pastangas: „Norėjau būti sąžiningesnis už tuos „kultūringus“ žmones, kurie knygą skaito vien iš viršelių. Perskaičiau visą, kad susiklostytų įspūdžiai. Dabar ramia dėkinga širdimi atsiliepiu. Geras vertimas! Padirbėta, paieškota žodžio, posakio. Vargta dėl žodžio (pvz., pirmame puslapyje gana gausus telkinys gražios frazeologijos ir vaizdingos leksikos). Niekur neūkliuvau už kokių stilistinių stagarų. Aiški stiliaus nuojauta.

Aleksandras Žirgulytis (centre) ir Danutė Krištopaitė (dešinėje) jubiliejiname Vydūno vakare Vilniaus universiteto Kolonų salėje. 1968, sausio 6. Danutės Krištopaitės archyvo nuotrauka

Dažniau imk versti tokius nelengvus autorius – yra su kuo pasigalynėti!..“ (1979, rugsėjo 30)

Šie ir kiti skatinamieji žodžiai, pasakyti per laiškus ir ne per laiškus, man labai padėjo eiti grublėtu redaktorės, knygų parengėjos ir vertėjos keliu, ieškoti, tobulėti... Apskritai daugumai bendradarbių kėlė pagarbą ori Aleksandro Žirgulio laikysena, korektiškas elgesys. Niekada nesam matę jo supykusio. Tuo jis savaime ugdė mus kaip žmones.

Aleksandro Žirgulio sukaupta didžiulė įvairių leidinių parengimo bei redagavimo patirtis sugulė į ją apibendrinančias knygas: „Literatūros keliuose“ (1976), „Prie redaktoriaus stalo“ (1979) ir jau po mirties, 1989 metais, pasirodė „Tekstologijos bruožai“. Apie pirmąją į „Pergalės“ žurnalą parašiau šiokią tokią recenziją: norėjosi viešai įvertinti kolegės ir bičiulio triušą, juo pasidžiaugti. Gavau šiltą padėkos laišką:

„Miela Drauge Danute,

Labai atidžiai ir pasiskonėdamas skaitau Tavo plunksnos recenziją. Tai pati didžiausia iš visų recenzijų apie „Literatūros keliuose“. Ji, matyt, jau paskutinė, taigi labai gerai, kad mano knygelė susilaukė tokios puikios kepurės ir mano nedrąsiai rašliavai buvo nepašyktėta dalykiško ir teigiamo įvertinimo. Sakau – nedrąsiai rašliavai, nes man, kaip pirmakarčiui, trūko drąsos, ir drąsos nekurstė leidykla, ypač didžioji jos „zokoninkė“ (kalbama apie vieną partinę redaktore, mėgusią reikšti pernelyg kategorišką nuomonę – *D.K.*). Tebūna jiems geras gyvenimas šioje žemėje, kurio jie taip nesivarždami per kitų galvas siekia, o kai nebegalės kitų rikiuoti, tenepagaili jiems Ponas Dievas šilto užpečkio, kur galėtų jie ramiai karkinti savo „gadzinkas“. (1977, birželio 29)

Išėjęs į „pelnytą poilsį“, nors 1965 metais persirgęs infarktu, ir toliau neatsisakė kūrybinio darbo. Apie tai rašė tame pačiame laiške: „Šiaip, kad ir neetatinis, dirbu kaip etatinis. Tik toks skirtumas, kad nereikia „normų vykdyti“ (redaktorius per mėnesį privalėjo suredaguoti dešimt lankų, ir tai ne visada pavykdavo, ypač jei rankraštis būdavo atmetinai parengtas; neįvykdžiusieji normų gaudavo pylos per gamybinius ar metinius susirinkimus – *D.K.*) ir, svarbiausia, nereikia „pildyti“ atsiskaitymų lapų (kas mėnesį – *D.K.*). Tai pati banaliausia ir kvailiausia leidyklos darbo pozicija redaktorius, kūrybos žmones, prilyginti šiaučiams, kriaučiams ir visokiems ratatailoms“.

Tiesa, per paskutiniuosius porą metų pasitaikydavo vieną kitą kolegės laišką gauti su vienokia parašymo, bet vėlesne išsiuntimo data. Jis pats tai pastebėdavo ir su šypsena sakydavo, jog senam žmogui visko pasitaiką.

Amžinybėn Aleksandras Žirgulytis išėjo 1986 metų rugpjūčio 11 dieną, nesulaukęs nei Persitvarkymo sąjūdžio, nei Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Žinoma, per anksti, nes buvo dar labai kūrybingas. Bet, matyt, darbščioji ranka jau pailso... Tačiau Lemtis yra nenuspėjama ir neretai nutraukia gyvenimo giją tiems, kurių būtis dar prasminga... O lietuvių kultūroje liko neišdildomi to didžios dvasios darbštulio pėdsakai. Man ši netektis buvo viena skaudžiausių...

2011, liepa–rugpjūtis

Danutė KRIŠTOPAITĖ